

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ:
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

УДК 37: 94(477.43/44=411.16)

Надія Балабуст, Юрій Блажевич

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ У ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ
НА БАЗІ ЦЕРКОВНО-ВЧИТЕЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ І ДВОКЛАСНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Балабуст Н. Ю., Блажевич Ю. І. Підготовка вчительських кадрів у Подільській губернії на базі церковно-вчительської школи і двокласних навчальних закладів (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).

У статті досліджено місце і роль церковно-парафіяльних шкіл у справі підготовки педагогічних кадрів у Подільській губернії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. на основі документальних і архівних матеріалів, публікацій періодичних видань. Також проаналізовано взаємодію мережі церковно-парафіяльних шкіл і безпосередньо пов'язаних з ними духовних педагогічних навчальних закладів – двокласних і церковно-вчительських шкіл. Розкрито зміст, суть, поняття цього процесу, надано оцінку мети, завдань, форм і методів навчально-виховної роботи в духовно-навчальних закладах, їх організаційної структури, матеріального забезпечення, учнівського контингенту, викладацького складу тощо.

Ключові слова: церковно-парафіяльні школи, церковно-вчительські школи, школи грамоти, духовне відомство, Подільська губернія, підготовка вчителів.

Балабуст Н. Ю., Блажевич Ю. И. Подготовка учительских кадров в Подольской губернии на базе церковно-учительской школы и двухклассных учебных заведений (конец ХІХ – начало ХХ в.).

В статье исследовано место и роль церковно-приходских школ в деле подготовки педагогических кадров в Подольской губернии в конце ХІХ – начале ХХ в. на основе документальных и архивных материалов, публикаций периодических изданий. Также проанализировано взаимодействие сети церковно-приходских школ и непосредственно связанных с ними духовных педагогических учебных заведений – двухклассных и церковно-учительских школ. Раскрыты содержание, суть понятия этого процесса, дана оценка цели, задач, форм и методов учебно-воспитательной работы в духовно-учебных заведениях, их организационной структуры, материального обеспечения, ученического контингента, преподавательского состава и т.д.

Ключевые слова: церковно-приходские школы, церковно-учительские школы, школы грамоты, духовное ведомство, Подольская губерния, подготовка учителей.

Balabust N. Yu., Blazhevych Yu. I. Teachers' Training Process in Podillya Region On the Basis of Church School and Two-Years Educational Institutions (end of ХІХ – beginning of ХХ century).

This paper investigates a place and a role of church schools in the training of teachers in Podillya region in the late ХІХ – early ХХ century and is based on documentary and archival materials, publications, periodicals. The author also analyzes the cooperation between network of church schools and teachers training institutions which are directly related: two-years educational institutions and church teachers' schools. The article

highlights the substance, the essence and the concept of this process, it the estimates a purpose, objectives, forms and methods of educational work in the spiritual and educational institutions, their organizational structure, logistics, students and faculty specifics etc.

Key words: church and parish school, church and literacy schools, spiritual authority, Podillya region, teachers' training.

У дореволюційний період Російська православна церква мала багатоступеневу систему духовної освіти, у складі якої були церковні школи, які отримали широке поширення в кінці XIX ст. по всій імперії, зокрема й у Подільській губернії. Згідно з «Положенням про церковні школи відомства Православного віросповідання» (1902 р.), вони були розподілені на дві категорії: початкові і вчительські. До першої категорії належали однокласні і двокласні церковно-парафіяльні школи, школи грамоти і недільні школи. До другої – двокласні і церковно-вчительські. Ці категорії шкіл були тісно пов'язані між собою, тому що вчительські навчальні заклади повинні були забезпечувати початкові школи педагогічними кадрами. Церковно-вчительські школи були, на противагу двокласним школам, духовними педагогічними навчальними закладами вищого типу і призначалися для підготовки вчителів і вчительок для початкових училищ усіх розрядів.

Висвітленню зазначеної проблеми частково приділяли увагу українські і російські дослідники В. Величкіна, П. Жильцов, М. Поліщук, І. Сесак, О. Кошолоп, А. Святненко, М. Лещенко, В. Коваль, Л. Бадья, Т. Столярчук, Г. Окушова, В. Сергєнкова, Т. Єрьоміна, М. Гончаров, Е. Манукян та інші.

Метою статті є спроба детального аналізу і висвітлення зазначеної проблеми щодо місця і ролі церковно-парафіяльних шкіл у справі підготовки педагогічних кадрів у Подільській губернії в кінці XIX – на початку XX ст. Однак, незважаючи на увагу науковців до окресленої проблеми, вона, на наш погляд, досліджена недостатньо ґрунтовно.

Незважаючи на позитивні тенденції в розвитку системи освіти Російської імперії, зокрема й Правобережної України і Поділля, все ж становище в цій галузі залишалося вкрай важким. Особливо критичною вона була в сільській місцевості, адже феодално-кріпосницькі пережитки та недосконалість реформаційної політики царського уряду стояли на перешкоді розв'язання проблеми освітньої сфери. Необхідно також зазначити, що до 80-х років XIX ст. церковно-парафіяльні школи перебували під опікою і контролем місцевих духовних відомств, які фактично приділяли мало уваги цим навчальним закладам. Так, наприклад, у 1840 р. на Поділлі діяло лише 46 парафіяльних народних шкіл, у яких навчалось усього 246 учнів [1, с. 37]. Тільки в середині XIX ст., коли розпочалася реформа православних повітових і парафіяльних навчальних закладах, ситуація змінилася на краще. Сприяли цьому насамперед ліквідація кріпацтва, зростання освітнього та матеріального рівня духовництва, розвиток капіталістичних виробничих відносин тощо. Так, наприклад, у кінці 1861 р. в Подільській губернії вже нараховувалось 1241 початковий навчальний заклад при парафіяльних церквах, у яких навчалось 18,8 тис. хлопчиків і 4,3 тис. дівчаток [2, арк. 109–112]. Звичайно це було зовсім недостатньо для такої великої території і кількості мешканців губернії, хоча до кінця 60-х років XIX ст. таких шкіл нараховувалося біля 1,3 тис. одиниць. Однак 26 травня 1869 р. видано Положення про початкові училища Міністерства народної освіти в Південно-Західному краї, тобто в Київській, Подільській і Волинській губернії [3, ст. 4–11]. Згідно з положенням на цих територіях розпочався процес перетворення кращих церковних шкіл у міністерські

народні училища, а решта навчальних закладів почали поступово занепадати, що призвело до значного їх зменшення. Так, наприклад, у 1881 р. таких шкіл залишилося біля 600 замість 1300. Їх кількість зростала дуже повільно і на початок 1884 р. склала лише 756 церковних шкіл [4, с. 1037].

Унаслідок освітньої реформи 1884 р. та «Правил про церковно-парафіяльні школи» розпочався новий етап у розвитку народної освіти. У Подільській губернії на початку XX ст. вже нараховували 1754 початкові школи, із них 13 були двокласними з п'ятирічним терміном навчання, 1313 – однокласних із трирічним терміном навчання і 428 шкіл грамоти із дворічним терміном навчання. У 1904–1905 навчальному році в церковних школах навчалось 90,3 тис. дітей обох статей, із них православних – 84,5 тис., католиків – 4,2 тис., протестантів – 19, старообрядців – 110, євреїв – 569 і дітей інших віросповідань – 5 [4, с. 1038–1039].

У церковно-вчительські школи на основі вступних екзаменів приймали юнаків і дівчат віком від 15 до 17 років, які вже мали за плечима двокласну школу. Термін навчання складав три роки. У церковно-вчительській школі викладали церковні і загальноосвітні предмети: Закон Божий, церковну історію, церковні співи з навчанням диригування і музики, церковно-слов'янську мову, російську мову, словесність та історію літератури, загальну і російську історію, загальну і російську географію, математику (арифметику, основи геометрії і землеробства), природознавство, креслення і малювання, гігієну. Засвоєння азів професійної педагогічної діяльності здійснювалося шляхом вивчення основ дидактики і педагогіки. Педагогічну практику майбутні вчителі проходили в церковно-парафіяльних школах, які відкривались при церковно-вчительських школах. Водночас необхідно зазначити, що також діяли додаткові факультативні курси іконописання, ремесла, рукоділля, сільського господарства тощо. Вихованцям, які закінчували такі вищі вчительські школи на «відмінно», видавались атестати, а іншим – свідоцтва, що давало право на звання вчителя або вчительки початкового училища [5, с. 201–211].

Очоловав церковно-вчительську школу завідувач, який ніс повну відповідальність за облаштування і порядок в навчальному закладі, забезпечення навчально-виховного процесу всім необхідним. Усі інші церковно-шкільні питання вирішувались Радою школи, яка складалася із голови (завідувача школи) та штатних учителів. На засіданнях Ради з правом голосу також могли брати участь почитель закладу, лікар (у випадках, коли розглядалися питання фізичного виховання учнів, гігієни і санітарного стану школи), а також заочовчитель, учителі церковно-парафіяльної школи і позаштатні педагоги, які вели факультативні курси. Рада збиралася двічі на місяць за наявності не менше трьох членів цього органу [6, с. 385–391]. При церковно-вчительських школах були гуртожитки, у яких проживали вихованці закладів за певну плату. Учні з найбідніших сімей отримували державну стипендію, однак за це повинні були відпрацювати вчителями в початкових школах не менше п'яти років. На початку XX ст. в Подільській губернії діяло 13 учительських шкіл (12 чоловічих і 1 жіноча), які готували педагогів для початкових шкіл епархії. Як уже зазначалося, ці навчальні заклади поділялися на дві категорії: а) 12 шкіл двокласних, які готували частину вчителів для шкіл грамоти, а інших – для вступу в учительські школи; б) одна церковно-вчительська школа, що відкрилася в 1902 р. у Вінниці, яка готувала педагогів для однокласних і двокласних церковно-парафіяльних шкіл, а тих, хто закінчував з відзнакою, направляли на роботу до двокласних шкіл [4, с. 1042].

У Вінницькій церковно-вчительській школі в 1904–1905 навчальному році навчалось 69 учнів, зокрема 63 з них були вихідцями із бідних селянських сімей.

Бажаючих навчатися було набагато більше, однак шкільне приміщення було невеликим. Перший випуск відбувся в 1905 р., школу закінчили 18 вихованців. Учительський контингент складався із 12 осіб, які всі мали вищу освіту, окрім викладачів музики і співів [4, с. 1042]. На жаль, архівні матеріали щодо цієї церковно-вчительської школи майже не збереглися, однак деякі епізодичні дані можна знайти у фондах №№189, 190, 284, 349 державного Вінницького обласного архіву. Відомо, що після закінчення цього закладу, вихованці, які успішно склали іспит із Закону Божого, церковно-слов'янської і російської мов та арифметики, набували звання вчителя і отримували відповідне свідоцтво [7, с. 185–190]. У часописі «Православная Подолія» за 1907 р. наведена таблиця, з якої ми дізнаємося, що у Вінницькій церковно-вчительській школі у 1905–1906 навчальному році було 77 вихованців, із них в молодшому відділенні – 32 особи, в середньому – 15, старшому – 30 учнів. У шкільній бібліотеці нараховувалося 2112 книг для позакласного читання. Загальна сума витрат на утримання навчального закладу щорічно складала 12,4 тис. рублів [8, с. 576–577].

Як уже зазначалось, підготовку вчительських кадрів для початкових шкіл в Подільській губернії здійснювали 13 двокласних шкіл, які знаходилися в різних повітах краю. Перші двокласні школи на Подолі були відкриті в епархії в 1896 р., серед них – Чернокозинецька (Кам'янецький повіт, у 1905 р. – 70 учнів), Чуковська (Брацлавський повіт, 92), Сугиська (Вінницький повіт, 59), Велико-Мечетнянська (Балтський повіт, 72), Чернятинська (Літинський повіт, 78), Жванчиківська (Ушицький повіт, 64) і Степашька (Гайсинський повіт, 75). Пізніше відкрилися такі ж навчальні заклади в с. Жолобах Ямпільського повіту (у 1905 р. – 65 осіб), у містечках Ольгопіль (42) і Немирів (68), в с. Майдан-Курилівський Літинського повіту (54), в містечку Меджибіж Летицького повіту (52) [8, с. 577]. Зрозуміло, що такої кількості майбутніх педагогів для 2045 церковних шкіл (1909 р.) зовсім недостатньо, адже в них навчалось 95,6 тис. осіб [9, с. 6–7, 10–11]. Губернські цивільні і церковні власті неодноразово звертались до Св. Синоду РПЦ з проханням відкрити ще декілька церковно-вчительських і двокласних шкіл задля підготовки більшої кількості педагогічних працівників, їх кращого соціального і матеріального становища. На жаль, у зв'язку з революційними подіями 1905–1907 рр., першою світовою війною тощо, ці прохання не знайшли підтримки у верхах. Водночас, незважаючи на дефіцит фінансових і матеріальних ресурсів, усі вчительські і двокласні школи були забезпечені відповідними приміщеннями, колективам навчальних закладів виділялись земельні ділянки від 2 до 10 десятин, для учнів діяли шкільні інтернати, які, як і класні кімнати, були обладнані всім необхідним, а також господарським інвентарем. У 1904 р., наприклад, на потреби таких шкіл у Подільській губернії витрачено майже 70,0 тис. рублів [4, с. 1043]. Однак, щоб підняти грамотність населення краю (а в планах було відкриття ще 3,0 тис. церковних шкіл), необхідно було насамперед збільшити кількість учительських семінарій і вищезазначених типів навчальних закладів. Як уже зазначалось, ці наміри не вдалося реалізувати.

Важливим питанням у розв'язанні проблеми освітньої сфери Подільського регіону було соціально-економічне становище вчителів, їх освітнього рівня, правового статусу, професійної та громадсько-політичної діяльності педагогів у тогочасних непростих умовах. Щодо зарплати, то в міністерських училищах Поділля одержували, в основному, від 300 руб. до 360 руб., тоді як зарплата вчителів церковно-парафіяльних шкіл була значно меншою. Мізерна зарплата не давала змогу прохарчувати вчительську сім'ю, винайняти нормальну квартиру, поповнювати власну бібліотеку, дати відповідну освіту своїм дітям. Нестатки і злидні зумовлювали

систематичне недоїдання, хвороби, психологічні стреси тощо. Безрадісною була і старість народного вчителя і мізерна пенсія. До важкого матеріального становища педагогів додавалося ще й політичне безправ'я: вони залежали від багатьох представників влади, за ними пильно стежило шкільне керівництво, інспектори, представники сільської, повітової влади і поліція, а також священики, попечителі шкіл. Щоб одержати роботу в школі, разом з учительським посвідченням необхідно було надати шкільній адміністрації довідку про політичну благонадійність. Шкільне керівництво могло перевести його за найменшу провину в інший населений пункт. Робота вчителя також обмежувалась жорсткими рамками, визначеними навчальною програмою і планами [10, с. 100].

Отже, як показує вивчення історії підготовки педагогічних кадрів для навчальних закладів Поділля, царський уряд мало турбувався про належну підготовку вчителів та організацію системи народної освіти в імперії, зокрема й на Поділлі. Царизм гальмував розвиток спеціальної мережі педагогічних закладів і надавав перевагу більш дешевим способам підготовки вчителів (педкурси, двокласні школи, педагогічний екстернат, педагогічні класи тощо).

Водночас необхідно зазначити, що вчителі шкіл були часто чи не єдиними представниками інтелігенції на селі, вони займалися навчанням та вихованням підростаючого покоління, сіяли в душах і серцях школярів любов до свободи, прагнення до боротьби за суспільний прогрес, за краще майбутнє. Тому, на наш погляд, необхідно продовжити наукові розвідки в цьому напрямку, звернути увагу на дослідження питань організації виховної та позашкільної роботи народних учителів, формування патріотів і громадян, які зможуть змінити суспільний устрій, досягти кращого життя.

Матеріали цієї статті можна використовувати в курсах історії педагогіки, історії України, історії української культури, краєзнавства, у виховних заходах, роботі шкільних і студентських наукових гуртків, МАН.

Література

1. Смолінський В. І. Церква на Поділлі: від найдавніших часів до наших днів. Хроніка подій. Коментарі / В. І. Смолінський. – Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2002. – 116 с. **2. ДАХМО.** – Ф.315. – Оп.1. – Спр.4759. – 158 арк. **3. Благовидов Ф.** Деятельность руського духовенства в отношении к народному образованию в царствование Александра II / Ф. Благовидов. – Казань: изд-во КГУ, 1891. – 374 с. **4.** Церковно-школьное дело в Подольской епархии / Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1905. – № 43. **5.** Положение о церковных школах ведомства Православного исповедания / ПСЗРИ. Собр. третье. Т. XXII. Отделение 1. – СПб.: Государственная типография, 1904. – 1161 с. **6.** Церковные ведомости. – СПб. : Синодальная типография, 1907. – №4. **7.** Проект положения о двухклассных церковно-учительских школах Киевской епархии, утвержденной постановлением Епархиального училищного сената 18 декабря 1887 года // Подольские епархиальные ведомости. – 1889. – №16. **8.** Ведомость Подольского училищного сената к отчету о церковных школах за 1905–1906 г. Таблица III. Учительские школы // Православная Подолия. – 1907. – №27. **9.** Статистические сведения о церковных школах Российской империи со времени издания высочайше утвержденных 13-го июля 1884 года правил о школах церковно-приходских. – С.-Петербург: Синодальная типография, 1909. – 148 с. **10. Сесак І. В.** Освіта на Поділлі. У 2-х частинах. Ч. 1. Початкові школи Поділля у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. / І. В. Сесак, Г. Д. Мітін // Кам'янець-Подільський : науково-

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ У ШКОЛАХ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Ірза В. І. Досвід організації дослідної роботи у школах України у другій половині ХХ століття.

У статті здійснено ретроспективний аналіз педагогічного досвіду організації дослідної роботи у загальноосвітніх школах України у 1945–1991 рр. Розглянуто методику проведення дослідів на навчально-дослідних ділянках шкіл. Висвітлено особливості організації дослідної роботи учнів у різних регіонах України в зазначений період.

Ключові слова: дослід, дослідна робота, спостереження, навчально-дослідна ділянка, сільськогосподарське дослідництво.

Ірза В. И. Опыт организации исследовательской работы в школах Украины во второй половине ХХ века.

В статье осуществлен ретроспективный анализ педагогического опыта организации исследовательской работы в общеобразовательных школах Украины в 1945–1991 гг. Изучена методика проведения опытов на учебно-опытных участках школ. Раскрыты особенности организации опытной работы учеников в разных регионах Украины в указанный период.

Ключевые слова: опыт, исследовательская работа, наблюдение, учебно-опытный участок, сельскохозяйственное опытничество.

Irza V. I. The experience of organization of research work at Ukrainian secondary schools in the second half of the twentieth century.

The article deals with the retrospective analysis of existing pedagogical experience of organization of research work at Ukrainian secondary schools during the period 1945-1991. It is spoken in detail about the technique of experiments at the teaching-experimental plot of the school. The features of the organization of research work of pupils in different regions of Ukraine are described.

Key words: experiment, research work, observation, teaching-experimental plot, agricultural research.

Протягом останніх десятиліть у нашій країні відбуваються значні соціально-політичні, економічні та культурні процеси, які, у свою чергу, визначають принципово нові пріоритети розвитку системи освіти і вимоги до рівня підготовки учнів. З огляду на це однією з важливих і складних проблем педагогіки середньої школи є організація дослідницької діяльності учнів як основної умови успішного функціонування навчального процесу, стимулу до активної навчально-пізнавальної діяльності молоді.

Одним із шляхів розв'язання зазначеної проблеми є глибоке осмислення й усвідомлення історико-педагогічного досвіду організації дослідної роботи учнів у загальноосвітніх школах України. Період другої половини ХХ століття викликає особливий інтерес, оскільки в цей час відбулися суттєві зміни та перетворення у галузі української освіти та виховання, зокрема в питаннях упровадження дослідної роботи як методу навчання в загальноосвітніх навчальних закладах.